

HÜSEYİN RIZA PAŞA VE ESERLERİ

Eyyüp TANRIVERDİ*

Özet

Bu çalışma XIX. yüzyıl sonlarında yazdığı eserler ile dönemin kültürel hayatına katılan devlet adamı Hüseyin Rıza Paşa'nın eserlerini tanıtmak üzere kaleme alınmıştır. Hüseyin Rıza Paşa, bir kısmı Arapça olmak üzere on dokuz eser kaleme almıştır. Eserlerinde genel olarak Arap ve Türk kısmen de Fars dil, kültür ve edebiyatı alanlarına yoğunlaşmıştır. Telif eserlerinin yanı sıra on beş eserin kendisi tarafından istinsah edilmiş nüshaları kataloglardan tespit edilebilmiştir. Hüseyin Rıza Paşa ayrıca kurduğu kişisel kütüphane ile kültür tarihine eşsiz bir hizmette bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Hüseyin Rıza Paşa, Son dönem Osmanlı kültür tarihi, Osmanlılarda Arap kültürü çalışmaları

Huseyin Riza Pasha and his works

Summary: Huseyin Riza Pasha was an Ottoman vizier lived in XIX. century. He wrote many books most of which are on Arabic culture, through which he dealt with some linguistic issues and cultural aspects of the Ottoman culture. He formed a personal library as well, which was added into the manuscript library of Istanbul University. His works are dealt with through this paper in detail.

Keywords: Huseyin Riza Pasha, Ottoman culture of late times, works on arabic culture within the Ottoman area

Giriş

Hüseyin Rıza Paşa'nın *Zubdetu'l-efkâr fî mehâsini'l-âsâr* ile *Tahdîk-i elhâz der tefrik-i elfâz* adlı eserlerini neşre hazırlama faaliyetimize bağlı olarak yazar hakkında nispeten detaylı bir çalışma yapma zarureti meydana geldi. Bu yazı dahi onun eserlerinin tanıtımı sadedinde kaleme alındı. Bu amaçla

---

* Dr., Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı,
eyyuptanriverdi@hotmail.com

öncelikle *Osmanlı Müellifleri* gibi biyografik ve bibliyografik kaynaklar incelenerek bunlarda mevcut atıflar tespit edildi. Bir yandan da yazarın eserlerine ulaşmak gayesiyle yazma kütüphane kataloglarına müracaat edildi. Yapı Kredi Kütüphanesi, Üniversite Kütüphanesi ve Mısır Milli Kütüphanesi'nde yazarın el yazması toplam on dokuz telif eserinden sekizine ulaşılabildi. Bu yazıda sözü edilen eserler en azından bir fikir verebilecek şekilde detaylı olarak tanıtıldı. Yapılan araştırmada Mısır Milli Kütüphanesi kayıtlarında görünen bazı eserlerin kayıp olduğu ortaya çıktı. Bazı eserlerin nüshası tespit edilemedi. Bunlar dahi atıfları gösterilmek suretiyle ilgili kaynak ve katalog bilgilerine göre tanıtıldı. Bilhassa eserlerin tanıtımı hedeflenmekle beraber yazarın hayatı hakkında özlü bir sunum yapıldı. Osmanlı dönemine ait yazma eserlere yönelik bu tür neşir ve incelemeler, son dönem Osmanlı kültürünün çeşitli yönleriyle izahı açısından, bilhassa kapsamlı ve kuşatıcı çalışmaların zeminini kurmada yararlı olacaktır.

I. Hayatı

Hüseyin Rıza Paşa, 1838'de doğmuştur. Adana asıllı Ramazanoğullarından Necib Beyzade İsmet Paşa'nın (ö.1866)¹ oğludur. Mekteb-i İrfân'da (Mekteb-i maârif-i adliye) tahsil görmüştür. Tahsilini tamamladıktan sonra Dışişleri Mektupçu Dairesi'nde çalışmaya başlamıştır. Bir süre sonra Temyiz Mahkemesi üyesi olmuştur. 1887'de ise aynı mahkemenin başsavcısı olarak atanır. Bulgaristan Komiserliği, vezirlik rütbesiyle Aydın valiliği de aynı yıl içinde atandığı görevlerdendir. Hüseyin Rıza Paşa, Lübnan'da öteden beri devam etmekte olan karışıklıklara dair incelemelerde bulunmak üzere hususi görev ile 1887'de oraya gönderilmiştir.² 1888'de Bursa valiliğine atanmıştır. 1889'da Evkaf nazırı, 1890'da Adliye nazır oldu (1890-1895). 1891'de iki günlüğüne sadaret kaymakamlığı yaptı.³ Daha sonra Selanik

¹ İsmet Paşa, Deli İsmet Paşa lakabıyla meşhur olmuştur. Bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar, I-IV*, Dergah Yayınları, İstanbul, III, 1517, not 1. İsmet Paşa hakkında bilgi geniş bilgi için bkz. Abdulhamit Kırmızı, "Üsküdar'da Medfun Ramazanoğulları'ndan İsmet Paşa ve oğlu Hüseyin Rıza Paşa", *II. Üsküdar Sempozyumu*, s. 577-578.

² Hüseyin Rıza Paşa burada yaptıkları incelemeleri ayrıntılı bir şekilde rapor ederek bildirmiştir. Bu raporu için bkz. Sabahattin Samur, "Özel Memuriyetle Beyrut'a Gönderilen Hüseyin Rıza Paşa'nın Bir Layihasının Işığında XIX. Yüzyılın Sonuna Doğru Fransa'nın Suriye Siyaseti", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, Kayseri 1989, s. 271-287.

³ İlgili hattı hümayun için bkz. İnal, *a.g.e.*, III, 1478-1479.

valisi, bir süre sonra da Muhacirun Komisyonu üyesi oldu. Bu görevinde iken 1904'te İstanbul'da öldü.⁴ Hüseyin Rıza Paşa'nın oğlu Mehmed İsmet Bey en son şehir emaneti muavinliği görevinde bulunmuştur.⁵

Biyografisine yer veren eserlerde Hüseyin Rıza Paşa'nın Üsküdar, Doğancılar'da Ahmet Paşa Türbesi'nde defnedildiği belirtilmektedir.⁶ Ancak yapılan araştırmada mezarının bu hazirede bulunmadığı anlaşılmıştır. Buna karşın burada bulunan mezarlar, hazirenin bu aile tarafından aile mezarlığı olarak kabul edildiğini göstermektedir. Türbenin dışında kuzeydoğu cihetinde mevcut hazirede⁷ halen Hüseyin Rıza Paşa'nın babaannesi yani İsmet Paşa'nın annesi Raife Hanım,⁸ Hüseyin Rıza Paşa'nın annesi (öz, üvey ?), İsmet Paşa'nın hanımı Zeyneb Hanım,⁹ Hüseyin Rıza Paşa'nın kardeşi Seyyid Mehmed Re'fet

⁴ Biyografisine yer veren kaynaklar şunlardır: Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 212-213; İnal. *a.g.e.*, I, 299-300; II 936-937, 1024-1025, 1102; III, 1478-1479, 1516-1518, 1579-1580, 1590; IV, 1934; Mehmed Zeki Pakalm, *Son Sadrâzamlar ve Başvekiller, I-IV*, İstanbul 1944, IV, 90-91; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah Yayınları, 1981 İstanbul, IV, 302; *Meydan Larousse*, Gelişim Yayınları, İstanbul 1986, IX 5454; M. Orhan Bayrak, *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar (1453-1978)*, 1979, 110; Abdulhamit Kırmızı, *a.g.m.*, s.578-580.

⁵ Mehmed İsmet Bey'in İstinye'de denize düşüp cesedinin bir hafta sonra çıkarılarak Ahmet Paşa türbesine gömüldüğü belirtilmektedir. Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, haz. Ahmet N.Galitekin, İstanbul 1996, s.355-357, nakleden Abdulhamit Kırmızı, *a.g.m.*, s.577. Ancak bu türbede mezar taşına rastlanmamıştır. Bunun uzunca olan sicill-i ahvâl kaydının başı ve sonu şöyledir: Mehmed İsmet Bey: Mülga Muhâcirûn Komisyonu birinci azası iken irtihâl eden merhûm Hüseyin Rıza Paşa'nın mahdûmudur ve Ramazânoğlu sülâlesindedir. 1292 seneyi hicriyyesinde sene-i mâliye 1290 Dersâdet'te tevellüd eylemiştir. Muallimîn-i mahsûsadan Türkçe ve Arapça ve Fransızca ve ulûm-ı ri'yâziye tahsîl ve Türkçe ve Fransızca tekellüm ve kitabet ettiği, tercüme-i hâlinde muharrerdir...Mûmâileyh 1331 senesi cumâdelülâsi guresinde 26 mart sene 1329 dört bin kuruş maâşla şehir emâneti muavinliğine tayin edilmiştir. Fî 16 teşrîn-i evvel sene 1329. (BOA, DH.SAİD-0183, s.118).

⁶ Türbenin giriş kısmında Hüseyin Rıza Paşa tarafından 1895'te yaptırıldığı belirtilen altıgen kubbe hol, Semtin yerli sakinlerinden yetmiş yaşlarındaki Emin Sargın amcanın ifadesine göre 1960'lı yıllarda bakımsızlıktan yıkılmıştır. Bu kısımda türbe kapısına çok yakın mezar izlenimi uyandıran bitişik iki bölmenin İsmet Paşa ile Hüseyin Rıza Paşa'nın mezarı olması ise pek makul görünmemektedir.

⁷ Emin Sargın'ın in ifadesine göre hâlen hazirede bulunan mezarlar 1960'lı yıllarda kaymakamın emriyle caminin kible cihetinden buraya taşınmıştır. Buradaki mezar taşlarının 1940'lardaki perişan hâlini İ.H.Konyalı da ifade etmiştir, bkz. İ.Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1976, I, 351-354, nakleden: Abdulhamit Kırmızı, *a.g.m.*, s.566, not 3.

⁸ Mezar taşı: "Huve'l-bâkî, İsmet Paşa'nın vâlidesi merhûme ve magfûre saraylı Râife Hanım ruhu için fâtiha, fi sene 1255."

⁹ Mezar taşı: "Huve'l-bâkî, Prezneli Mustafâ Paşa'nın kerîmesi İsmet Paşa'nın ayalı merhûme ve magfûre el-muhtâce ilâ rahmeti rabbihi'l-gafûri Zeyneb Hanımefendi rûhu için, cümle ehli-îmân rûhları için el-fâtiha, sene 1259."

Bey,¹⁰ küçük kardeşi Mehmed Nüreddîn Bey,¹¹ Hüseyin Rıza Paşa'nın hanımı Fatıma Mevhibe Hanım¹² ile Hüseyin Rıza Paşa'nın torunu Fatıma Sütûde Hanım'ın¹³ mezarları bulunmaktadır.

Hüseyin Rıza Paşa dil, kültür ve edebiyata meraklı bir devlet adamıdır. Üst düzeyde pek çok makamda görev yapmış olan Hüseyin Rıza Paşa'nın dil, edebiyat ve kültür konulu eserlerinin özellikle Arap dili ve edebiyatı, Türk kültürü ve Fars edebiyatı alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Hüseyin Rıza Paşa şiire de ilgi duymuştur. Arapça ve Farsça derleme şiir seçkilerinin yanı sıra kendisine ait Türkçe şiirlerini *Defterçe-i Güftâr* adlı divançesinde toplamıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça yazdığı eserlerinde kültür ve edebiyat alanında genellikle edebî sohbet ve genel kültür konularını tercih ettiği görülmektedir. Eserlerinde çoğunlukla "Hüseyin Rıza bin İsmet Paşa el-vezir" imzasını, bazen de "İsmet Paşazade Hüseyin Rıza" ifadesini kullanır.

XIX. yüzyılda Arap-Fars dil ve edebiyatları alanında çok sayıda eser yazan Hüseyin Rıza Paşa'nın eserleri yazma halde bulunmaktadır. Günümüzde telif ve istinsah ettiği eserlerinin büyük çoğunluğu Mısır Milli Kütüphanesi'ndedir (Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye). Dört eseri merhum Fuat Köprülü koleksiyonu içinde Yapı Kredi Kültür Sanat Merkezi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi'ne geçmiştir. Bir eseri de Rıza Paşa Koleksiyonu içinde İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'ne geçmiştir.

Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesinde bulunan *Zubdetu'l-efkâr fî mehâsini'l-âsâr* adlı eserinin deri ile çevrelenmiş hasır cildi gerçekten ince zevk ürünü bir sanat eseridir. Bu cildin ikinci bir örneği, Mısır Milli Kütüphanesi'nde bulunan yine kendisine ait *Ravadâtu'l-hisân fî tebyîni Kûta'âti'l-cinân* adlı eserin cildir. Bursalı Mehmed Tahir Kendi el yazısıyla görebildiği eserlerinin listesini vermiştir. Bursalı, bu listeyi yazarın kendisine

¹⁰ Mezartaşı: "Huve'l-bâkî, vükelâ-yı devlet-i aliyyeden Haleb valisi sabık devletlû İsmet Paşa Hazretlerinin mahdûmu rütbe-i sâlise ashâbından es-Seyyid Mehmed Re'fet Beyefendinin rûhuna fâtiha, sene 1280."

¹¹ Mezartaşı: "Huve'l-hallâku'l-bâkî Haleb vâfisi İsmet Paşa merhûmun küçük mahdûmu Mehmed Nüreddîn Bey rûhu için rızâen lillâhi'l-fâtiha, fî sene 1309, Saferu'l-hayr yevm cumartesi 16."

¹² Mezartaşı: "Huve'l-bâkî, İsmet Paşazade Rıza Paşa'nın halîlesi ve sadr-ı esbak Raûf Paşazade İbrâhîm Bey'in kerîme-i nebîlesi merhûme ve magfûrun lehâ Fâtıma Mevhibe rûhuna lillâhi'l-fâtiha, sene 1316."

¹³ Mezartaşı: "Ah mine'l-mevt, İsmet Paşazâde Hüseyin Rızâ Paşa merhûmun hafidesi merhûme ve magfûre lehâ Fâtıma Sütûde Hanım'ın rûhuna lillâhi'l-fatiha, sene 1325."

ait kütüphanede tutmuş olmalıdır. Hüseyin Rıza Paşa'nın bütün eserlerinin bu kütüphanesinde olması beklenirken, ona ait olduğu hâlde bu listede yer almayan eserlerin sayısı oldukça fazladır.

A. Rıza Paşa Kütüphanesi

Edebiyat-şinas ve sanatsever bir Osmanlı aydını ve devlet adamı olan Hüseyin Rıza Paşa, kıymetli eserlerden oluşan bir kütüphane kurmuştur. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'ne nakledilen bu kütüphane, teslim kayıt defterine göre 3695 eser içermektedir. Bu koleksiyondaki eserler "Rıza Paşa Kütüphanesi" damgasını taşırlar. Koleksiyonda Hüseyin Rıza Paşa'ya ait sadece "*Cirâbu'l-edeb*" adlı eser yer almaktadır. Eserlerinin büyük çoğunluğunun Mısır'da olması, kütüphanenin bölünmüş olabileceğini düşündürmektedir. Bursalı Mehmet Tahir, Hüseyin Rıza Paşa'nın kütüphanesini "Rumelihisarı'nda ziyaret ettiğim kütüphanesi, şark kütüphanelerinin bir numûne-i ra'nâsıdır"¹⁴ şeklinde değerlendirdikten sonra yazarın eserleri hakkında "âsârı, gayr-ı matbû' olup kendi el yazısıyla görebildiklerim ber-vech-i zâirdir" diyerek on beş tane eserinin isim listesini verir ve içeriklerine işaret eder. Fakat Bursalı bu eserleri hangi kütüphanede incelediğine dair bir bilgi vermiyor. Yine de onun bu eserleri sözü edilen kütüphanede incelediğine dair mantuksal bir çıkarım yapılabilir. Koleksiyon, Üniversite Kütüphanesi'nde yeniden tasnif edilmiştir. Sözelimi ÜT., 1638 numarada kayıtlı 16 varaklık *Makâle-i istibsâr-âmîz der beyân-ı âmeden-i İngilîz* adlı eser, Rıza Paşa Kütüphanesi, no. 1638 kaydını taşır. ÜT. 1783 numarada kayıtlı Hafız İbrahim Efendi'nin *Elsine-i erba'a* adlı eseri Rıza Paşa Kütüphanesi, no. 1158 kaydını taşır.

II. ESERLERİ

A. Telif Eserler

1. Zubdetu'l-efkâr fî mehâsini'l-âsâr

Eserin iki nüshası mevcuttur. İkisi de müellif hattıdır. Birincisi, Dâru'l-kutubi'l-Mısıriyye, Maarif Mütenevvia Turkî Talat 36 numaradadır. Bu nüsha,

¹⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, II, 212.

birincisi 76, ikincisi 66 varak olmak üzere iki cüzden oluşmaktadır. 10,11,12,13 satırlı, 19x13cm ebadında talik hatla İstanbul'da yazılmıştır. Nüshada eserin ismi *Zubdetu'l-efkâr* şeklindedir. İlgili kütüphane katalogunda da tanıtılan bu nüshanın sadece birinci cüzü temin edilebilmiş, ikinci cüzün ise kayıp olduğu belirtilmiştir. Nüsha müsvedde değil, temize çekilmiş metindir. 1320 yılı Cumadelülânın / 1902 Ağustos ortalarında başlanan birinci cüzün yazımı¹⁵ bir ay içinde yani 1320 yılı Cumadelâhirenin / 1902 Eylül ortalarında tamamlanmıştır.¹⁶ İkinci cüz ise katalog bilgilerine göre 1320 yılı Cumadelâhirenin / 1902 Eylül sonlarında tamamlanmıştır.¹⁷

Birinci cüzün zahriye yani unvan sayfasındaki kayıt şöyledir:

"Mecmû'a be-nâm Zubdetu'l-efkâr, mebâhis-i mütenevvi'aya müte'allik ba'zı makâlât ü mukaddimâta mahsûstur ve selîkî ve tedkîkî; Hüseyin Rızâ fakîrin âsâr-ı âcizânesidir; ibtidâ-yı tebyîd; fî evâsiti şehri Cumâdelülâ, sene-i hicriyye, 1320, Dersa'âdet."

Baş: *"Bismillâhirrahîrrahmânirrahîm ve bihi nesta'înu. Ferâid-i hamd ü senâ-yı hudâvend-i kibriyâ....isre-zâ 'İsmet Paşazâde Hüseyin Rızâ fakîr bu vechile beyân ü takrîr eder ki fûnûn-ı ahlâk ü âdâba ve usûl-ı bahs ü hitâba ve'l-hâsıl mütenevvi' makâsîd ü ebvâba müte'allik ba'zı makâlât-ı âcizâne evrâk-ı perîşânda ve ötede beride ya'nî nâ-muntazam bir sûrette çekide-i kalem-i perîşân-rakam bulunmuş olmakla..."*

Nüshanın birinci cüzü "makale der beyân-ı envâ'-ı nu'ût" bölümüyle sona erer. Ferağ kaydı şöyledir:

"Bi-hamdillâhi işbu Zubdetu'l-efkâr nâm mecmû'a-i 'âcizânemin cüz'-i evveli hitâma; ve Cenâb-ı Hakk 'azze ve celâ'nın imdâd ü tevfiki ile kitâbet ü tenmîki bir mâh zarfında ya'nî işbu bin üç yüz yirmi sene-i hicriyyesi şehri Cumâdelâhiresinin evâsıtında tamâma erdi, el-hamdu lillâhi ta'âlâ li-teysîrihi'l-hitâne; ve sallallâhu ta'âlâ 'alâ resûlihi seyyidi'l-enâmi ve 'alâ âlihi ve ashâbihi et-tehiyyete ve'l-ikrâme."

İkinci nüsha ise Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi 1045 numarada kayıtlıdır. 200x125 mm. ebadında, 233 sayfa, 12,13,14 satırlı, talik

¹⁵ Hüseyin Rıza Paşa, *Zubdetu'l-efkâr*, Kahire nüshası, zahriye sayfası.

¹⁶ A.e., vr. 76^b.

¹⁷ Bkz. *Fihrisu'l-mahtûtâtî't-Turkiyye el-Osmâniyye*, II, 307, no. 2781.

hat ile Avrupa kağıda yazılmış olup kahverengi meşin, çeharkûşe hasır cilt içindedir.¹⁸

Yapı Kredi nüshası, eserin ikinci ve son metnidir. Yani Kahire nüshası metni yazar tarafından bir kere daha gözden geçirilerek temize çekilmiş ve çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Bu nüshada iki cüz de birleştirilmiştir. Buna rağmen yazar, Kahire nüshasının ferağ tarihi olan 1320 yılı Cumadelâhirenin / 1902 Eylül ortaları kaydını korumayı tercih etmiştir. Bu nüshanın son metin olduğuna dair yazarın ihtarı, nüshanın sonunda şöyle ifade edilmiştir:

“Ve bu nüsha-i sâniyenin tekrîr-i beyâd ü tahrîrinde tenkîh ü tashîhine i’tinâ kılınmakla asl nüsha-i mu’tedd-bihâ artık bu ittihâz kılındı.”

İkinci metinde öncelikle eserin Kahire nüshasında “*Zubdetu’l-efkâr*” şeklinde olan ismi “*Zubdetu’l-efkâr fî mehâsini’l-âsâr*” şeklinde değiştirilmiştir. Metin düzeyinde tashihler ve değişiklikler yapılmış, makalelerin dizilişi yeniden düzenlenmiştir. Son metinde makale dizisi ve makale isimlerinde de değişiklikler yapılmıştır. Sözelimi eski metinde “*Makale der nutk u sükkût*” adlı makale yeni metinde “*Makâle der muvâzene-i nutk u sükkût*” şeklinde; eski metinde “*Makâle-i belîga der beyân-ı fikhü’l-lüga*” adlı makale de yeni metinde “*Makâle der beyân-ı fikhü’l-lüga*” şeklinde tespit edilmiştir. Eski nüshada mevcut bazı makaleler yeni metne alınmamıştır. “*Makâle-i fâ’ika der isbât-ı nefsi-nâtika*”ya ilâve edilen altı sayfalık “*Makâle-i mundamma*” yeni metne alınmamıştır. Eski nüshada mevcut “*Makâle der ta’rîf-i ilm-i ledünnî*”, “*Makâle der lüzûm-ı hazm*”, “*Makâle der meşveret*”, “*Makâle der fark-ı livâ vü râye*” başlıklı yazılar da yeni metne alınmamıştır. Makale dizisinde de değişiklikler yapılmıştır. Eski metinde birbirine takip eden “*Bu makâle “târîh” lafzının mâdde-i iştikâkı beyânındadır*” ile “*Makâle der itlâkât-ı edeb*” yazıları arasına yeni metinde üç ayrı makale konulmuştur.

Bu nedenle eseri yayına hazırlayan naşir metni, Yapı Kredi Kütüphanesi nüshasına göre kurmuştur.¹⁹ Ancak bu nüshada muhtemelen cilt sırasında düşen

¹⁸ Nüsha ilgili kütüphane katalogunda tanıtılmıştır, (*Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Katalogu*, İstanbul, 2001, 415). Bu katalogda eserle ilgili kaydedilen bilgiler kısmen hatalıdır. Bursalı’nın eserin Arapça olduğuna dair ifadesi de yanlıştır. Burada eserin adında yer alan “mehâsin” kelimesi de sehven mükerrer basılmıştır. (Bursalı Mehmed Talîr, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul: Matbaa-i âmire, 1333, II, 213). *Zubdetu’l-efkâr fî mehâsini’l-âsâr*, Bağdatlı İsmail Paşa tarafından da tanıtılmıştır, (İsmail Paşa, *İzâhu’l-meknûn*, 2.bs. MEB, İstanbul 1971, I, 609).

60-64 arası sayfalar Kahire nüshasından tamamlanmıştır. Söz konusu eksik bölüm, “*Der beyân-ı envâ’-ı nu’ût*” makalesinin sonu ile [*Makâle der kinâyât-ı latîfe vü işârât-ı zarîfe*] adlı makalenin baş taraflarını içerir. Kahire nüshasında ise ikinci makale önce, birinci makale de ondan sonra tespit edilmiştir. Eksik kısımların başı ve sonu bu nüshada sayfaların ortasına denk gelmiştir. Bu sayede bu kısımlar kolaylıkla tamamlanabilmiştir.

2. Tahdîk-i elhâz der tefrîk-i elfâz

Arapça kökenli eşanamlı kelimelerin anlam ve kullanımlarının açıklandığı bir sözlüktür. Müteradif kelimeler ikili, üçlü, dördü olarak yazar tarafından uygun görüldüğü şekilde alfabetik dizide tespit edilerek açıklanmıştır. Yazar bunların bilhassa Türkçe bazen ayrıca Farsça tam karşılıklarını göstermeye de özen göstermiştir. Bursalı Mehmed Tahir, eseri lafızların farklılıklarına dair Türkçe yazılmış mükemmel bir sözlük olarak tanıtır.²⁰

Eserin müellif hattı olan mevcut tek yazma nüshası, Kahire’de Dâru’l-kutubi’l-Mısriyye’de Lugat Turkî Talat, 12 numaradadır. 168 sayfalık eser, 11, 12, 13 satır, 20x13.5cm. ebadında talik hatla yazılmıştır. Nüsha tarihsiz olup ilgili kütüphane katalogunda tanıtılmıştır.²¹ Eser bu nüshaya göre çeviri yazı yoluyla yayına hazırlanmıştır.²²

Baş: “*Bismillâhirrahmânirrahîm. Ve bihi nesta’in. Hamd ü senâ-yı Hüdâvend-i müte’âl celle celâluhu îfâ; ve salavât ü tehiyyât-ı Seyyidü’l-enâm ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm ve tardiye vü ikrâm-ı âl ü ashâb-ı kirâm, hüsn-i edâ kılındıktan sonra; ‘İsmet Paşazâde Hüseyin Rızâ fakîr bu sûretle îrâd-ı kelâm ve teybîn-i merâm eder ki elfâz-ı müterâdife vü mütecânise ve ba’zı ıstılâhât-ı müteşârikenin furûkuna dâ’ir mukaddemâ ba’zı fevâ’id, müteferrik sûrette ba’zı mecânû’-i hakîrânede Türkî lisân ile zabt ü tahrîr olunmuştu. Bu esnâda işbu fevâ’idi cem’ ü teksîr ve hurûf-ı hecâ tertibi üzere tehzîb ü tahrîr ile*

¹⁹ Hüseyin Rıza Paşa, *Zubdetü’l-efkâr fi mehâsini’l-âsâr: dil, edebiyat ve kültür yazıları*, haz. Eyyüp Tanrıverdi, Konya 2008.

²⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, II, 213. Burada eserin adı sehven *Tahdîku’l-hâtır der tefrîk-i elfâz* şeklinde gösterilmiştir.

²¹ *Fihrisu’l-mahtûtâtî’t-Turkiyye el-Osmâniyye*, I, 126, no. 486.

²² Hüseyin Rıza Paşa, *Tahdîk-i elhâz der tefrîk-i elfâz: müteradif kelimeler sözlüğü*, haz. Eyyüp Tanrıverdi, Konya 2008.

mürâca'atı ve mü'tala'a vü kırâ'ati sehl olmak ve ehl-i şî'r ü kitâbete ve sâ'ir erbâb-ı fetânete, 'âcizâne yâdigâr kılınmak üzere "Tahdîk-i elhâz der tefrîk-i elfâz" ismiyle işbu mecmû'a-i mahsûsa ve mecelle-i muhtassa ma'a-kısari'l-bâ' ü kusûri'l-ittulâ' tertîb ü te'lîf olundu."²³

Eser, 168.sayfada "Hakîkat" ve "Mâhiyyet" ve "Huviyyet" maddesinde tamamlanmamış bir hâlde bırakılmıştır.

3. Destce-i fevâ'id

*İlmî, edebî, tarihî ve güncel çeşitli bilgiler ile genel kuralların derlendiği Türkçe bir mecmuadır. Eser, konular ve içerik açısından yazarın diğer eserleriyle yer yer örtüşür. Eser, Bursalı Mehmed Tahir ve Bağdatlı İsmail Paşa tarafından da tanıtılmıştır.*²⁴

Eserin müellif hattı nüshası, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Maârif âmme Turkî Talat, 24 numarada kayıtlıdır. 153 varak, 12,13,14,15 satır, 21.2x14.2 cm, talik, ciltli ve tarihsizdir. Bu kütüphanenin yayınlanmış katalogunda²⁵ Destce-i fevâ'id yine yazara ait başka bir eser olan Desâtîcu'l-fevâ'id ile karıştırılmış ve eser ikincisi olarak tanıtılmıştır. Oysa Hüseyin Rıza Paşa, bunun girişinde Destce-i fevâ'id'i Desâtîcu'l-fevâ'id'in muhtasarı olarak tasarladığını belirterek her ikisinin telif aşamalarını anlatmaktadır.

Unvan sayfası: "Netâyic-i tettebbu' ü mutâla'a olarak zabt olunmuş ya'nî naklen ve tercümeten yazılmış kavâ'id ü fevâ'id-i mütenevvi'ayı câmi' mecmû'a-i zarîfedir ki Destce-i fevâ'id ismiyle be-nâm kılınmıştır. "Destce", "deste" lafz-ı Fârisîsinin mu'arrebidir. Kâlehu câmi'uhâ el-Fakîr Hüseyin Rızâ el-Vezîr bin 'İsmet el-Vezîr 'ufiye 'anhumâ."

Başı: "Bismillâhirrahmânirrahîm ve bihi nesta'înu. Farîza-i hamd ü senâ-yı Hudâvend-i müte'âl... 'İsmet Paşazâde Hüseyin Rızâ fakîr bu vechile beyân ü takrîr eder ki müntehabât-ı tettebbu' ve mahfûzât-ı temettu' zabtına mahsûs mecâmî' tertîbini i'tiyâd ve 'Arabî ve Fârsî mecmû'a-i müte'addide telfîk ü tenmîkine sa'y ü ictihâd eyledim. Bu siyâk-ı kavâ'id-nisâk üzere bir de Türkî

²³ Hüseyin Rıza Paşa, *Tahdîk-i elhâz der tefrîk-i elfâz*, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye'de Lugat Turkî Talat, no 12, s.1-2.

²⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.* II, 213; İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, I, 471.

²⁵ *Fihrisu'l-mahtûtâtı't-Turkiyye el-Osmâniyye*, II, 32-33, no. 1610.

'ibâretle muharrer ü müretteb bir mecmû'a tanzîmine heveskâr olarak *Destce-i fevâ'id* nâmıyla işbu eseri cem' ü tahrîre başladım. Sülüs mikdârı yazıldıktan sonra mübevveb ü müretteb bir şekilde olmasını tensîb ü ihtiyâr ederek ve yine bu mecmû'aya devam eyleyerek asl-ı mürettebin muhtasarı makamında olmasına karâr verdim. Binâ'en'aleyh ikinci mecmû'ayı dahi *Desâtîcu'l-fevâ'id* tesmiye kıldım. Ve unvân-ı ebvâbını "destce" nâmıyla tevsîm eyledim."²⁶

4. Desâtîcu'l-fevâ'id

Hüseyin Rıza Paşa'nın bu adla bir mecmua derlediğini onun *Destce-i fevâ'id* adlı eserinin girişinde verdiği bilgilerden öğreniyoruz. Burada yazar *Destce-i fevâ'id*'in üçte birlik kısmını yazdıktan sonra bu içeriği konu tasnifli ve daha genişçe işlemeye karar verdiğini belirtir. Bu durumda yazar, *Destce-i fevâ'id*'in yazımını *Desâtîcu'l-fevâ'id*'in bir muhtasarı olacak şekilde sürdürür. Hüseyin Rıza Paşa'nın buna dair ifadesi şöyledir:

".... 'İsmet Paşazâde Hüseyin Rızâ fakîr bu vechile beyân ü takrîr eder ki.... bir de Türkî 'ibâretle muharrer ü müretteb bir mecmû'a tanzîmine heveskâr olarak *Destce-i fevâ'id* nâmıyla işbu eseri cem' ü tahrîre başladım. Sülüs mikdârı yazıldıktan sonra mübevveb ü müretteb bir şekilde olmasını tensîb ü ihtiyâr ederek ve yine bu mecmû'aya devam eyleyerek asl-ı mürettebin muhtasarı makâmında olmasına karâr verdim. Binâ'en'aleyh ikinci mecmû'ayı dahi *Desâtîcu'l-fevâ'id* tesmiye kıldım. Ve unvân-ı ebvâbını "destce" nâmıyla tevsîm eyledim."²⁷

Bursalı Mehmed Tahir, *Desâtîcu'l-fevâ'id*'i "ilm-i muhâdarâtan Türkçe mükemmel bir eserdir" şeklinde tanıtır.²⁸ İsmail Paşa da esere yer verir.²⁹ Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye'nin ilgili katalogunda ise yazarın *Destce-i fevâ'id* adlı eseri *Desâtîcu'l-fevâ'id* olarak tanıtlır.³⁰ Eserin nüshasına rastlanmamıştır.

²⁶ Hüseyin Rıza Paşa, *Destce-i fevâ'id*, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Maârif âmme Turkî Talat, no: 24, s. 1.

²⁷ Hüseyin Rıza Paşa, *Destce-i fevâ'id*, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Maârif âmme Turkî Talat, no: 24, s. 1.

²⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, II, 213.

²⁹ İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, I, 471.

³⁰ *Fihrisu'l-mahtûtâtî't-Turkiyye el-Osmâniyye*, II, 32-33, no. 1610.

5. Ravadâtu'l-hisân fî tebyîni Kıta'âtî'l-cinân

' Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın her biri bir ayet ile biten kırk rubaisini içeren *Kıta'âtî'l-cinân* adlı eserine yazılmış Türkçe bir şerhtir. Hüseyin Rıza, bu eseri Memduh Paşa'nın talebi üzere yazdığını eserin girişinde ifade etmektedir. Eser tamamlanmamıştır.

Eserin müellif hattı nüshası, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Edeb Turkî Talat, 257 numaradadır. Tarihsiz olan nüsha, hasır ciltli, 89 varak, 11 satır, 21x14cm, talik hatla yazılmıştır. Nüsha, ilgili katalogda da tanıtılmıştır.³¹

Baş: "Bismillâhirrahmânirrahîm ve bihi nesta'înu. Âyât-ı hamd ü senâ-yı Hudâvend-i müte'âl celle celâluhu metlüvv-i lisân-ı ta'zîm....Bu mutî'-i hükm-i hikem-fermâ-yı neşiyet ü kadâ Ismet Paşazâde Hüseyin Rızâ fakîr bu vechile beyân-ı sırr-ı zamir eder ki sahnûr-ı bedâyi'-cû ve şâ'ir-i pâkîze-gû, nâdire-pervâz-ı nazm ü inşâ, nâzır-ı umûr-ı dâhiliyye Memdûh Paşa Hazretleri hüsn-i tab' ü selikalarının sevkiyle münşi-i meşhûr-ı belîgü'l-ifâde, nihrîr-i şehîr Okçuzâde merhumun isr-i belâgatına peyrev olarak tazmîn-i âyât-ı erba'inde fâdil-ı müşârünileyhe düm-sâz ü nazîre-pervâz olduklarını ya'nî ol merhûm-ı mebrûk mültakat-ı benân-ı beyânı olan çehl âyât-ı beyyinâtta mâ'adâ yine insicâm-ı nazm-ı hüveydâ olan diğer kırk âyet-i kerîmeyi kıta'ât-ı erba'îne ahz ü derc ve bu bâbda nakd-ı belâgat harc ederek Kıta'âtü'l-cinân tesmiye kıldıklarını bir gün bu hakîre bi'l-münâsebe zikr ü ifâde ve ol le'âlî-i fesâhati bisât-ı şerh ü îzâh üzere nesr ü neşre cür'et ü tasaddî-i 'âcizânemi iltimâs ü irâde buyurmalarıyla egerçi bâ'-ı ittilâ'-ı fakîr kasîr ve safha-i idrâk âlûde-i taksîr ise de vezîr-i müşârünileyh ile miyânede kadîmî münâsebet ve câygîr olan hukûk-ı hüsn-i mü'âlefet ü mü'âneset ve zâtlarına muhtass bulunan kemâl-ı hulûs ü taviyyet icâbınca bu mültemes-i 'âlîlerini bi'd-darûre sâmi'a-i icâbetiyle isgâ ve telakkîye mecbûr oldum. Ve her kıt'a-i belîgalarını ser-satr ifâde ve 'unvân-ı beyân ittihâz edip ba'dehu mebâhis-i münâsibe ve âsâr ü rivâyât-ı müterettebe ve fevâ'id-i hasene ve mevâ'iz-i müstahsene bast ü temhîdiyle tezyîl ü teybîn ve fi'l-cümle mutâbakatı kastıyla nâm-ı eser-i

³¹ *Fihrisu'l-mahtûtâtî'l-Turkiyye el-Osmâniyye*, II, 295, no. 2734. Eserin adı, Bursalı Mehmed Tahir Bey tarafından *Ravadât-ı elhân fî tebyîni Kıta'âtî'l-cinân* şeklinde gösterilmiştir; bu, baskı hatası ya da sehivdir.

'âcizâneyi Ravadâtu'l-hisân fî tebyîn-i Kıta'âtî'l-cinân diye tahsîs ü ta'yîn eyledim."³²

Sonu: "Gönülden hakk-i şekk eyler isen ger // Olursun sınıf-ı ehl-i hakka mülhak"

6. Cirâbu'l-edeb

Eserin müellif hattı ile nüshası, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Arapça yazmalar bölümü 915.A numaradır. 213x140 (150x110) mm., cetvelli, meşin cilt içinde talik ile yazılmış 17 varaktır.

Arapça yazılan bu eserde çeşitli mistik sözler, beyitler, nakiller, hikâyeler, dil ve kültüre dair notlar, çeşitli tanımlar ve pratik bilgiler ile şiirler ve özlü sözler derlenmiştir. Yazar eseri zahriye sayfasında "Mecmû'atun edebiyetun tahtevî edebe'd-dîni ve'd-dunyâ mine'l-ahlâki'l-hisâni ve edebi'l-beyâni ve zarâ'ifi ehli'l-fesâhati ve'l-lisâni ve mevâ'izi ashâbi'z-zuhdi ve'l-îkâni" şeklinde tanıtmıştır. Eser 1321/1903'te İstanbul'da yazılmıştır.

Başı: "Besmele, hamdele ve salvele... ammâ ba'd fe-yekûlu'l-abdu'l-fakîru Huseyin Rızâ el-vezîr el-med'uvvu beyne etrâbihi's-sâdeti bi-İsmet Paşazâde...lemmâ kuntu müle'an bi-mutâla'ati'l-kutubi ve'l-âsâri..." (1^b).

Sonu: "Men hasunet siyâsetuhu dâmet riyâsetuhu. Men rekibe'l-'acelete lem ye'men mine'l-kebeti. Men tekaddeme bi-husnin..." (17^b) Sonunda boş sayfalar olmakla beraber eser bu şekilde tamamlanmamış bir hâlde duruyor.

Bursalı Mehmed Tahir, eseri "İlm-i muhâdarâttan beş cilt üzere mürettep Arabî bir eserdir" şeklinde tanıtmıştır.³³ Eserin zahriye sayfasında görülen "el-cuz'u'l-evvel" ifadesi eserin birden fazla cilt olarak tasarlandığını teyit ediyor.

7. Takyîdu'l-âsâr

Fesâhat, aşk, gurbet, hoşgörü, sağlık, iktibâs, İmâm A'zam'ın talebeleri, meseller, seçme sâifî özdeyişleri gibi çeşitli konularla ilgili seçme hikayeler,

³² Hüseyin Rıza Paşa, Ravadâtu'l-hisân fî tebyîn-i Kıta'âtî'l-cinân, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Edeb Türkî Talat, no: 257, 1-3.

³³ Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e. II, 213.

latifeler ve beyitlerin kaydedildiği derleme-telif Arapça bir eserdir. Konular ayrıntıya inilmeden işlenmiştir. Örneğin İmâm A'zam'ın öğrencilerinin sadece isimleri, sûfî özdeyişleri "falanca şöyle demiştir" şeklinde verilmiştir. Beyitlerin sahipleri genellikle belirtilmiştir. Bunlardan bazıları, Mihyâr ed-Deylemî, Edîb Hamza b. İdrîs, Şerîf er-Radî, 'Alî b. Servân el-Kindî, Ebû Bekr es-Sûlî, Sa'dî Çelebi'dir.

Ferağ kaydından eserin iki cüz şeklinde düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Bu kayıta ayrıca ikinci cüzün Yûsuf el-Mağribî'nin³⁴ *Nazmu Durreti'l-gavvâs* isimli eseri ile başlayacağı belirtilmiştir.³⁵

Eserin müellif hattı nüshası Yapı Kredi Servet Çifter Araştırma Kütüphanesi, 75 numarada kayıtlıdır. Nüshanın ferağ tarihi, 1318/1900'dur.³⁶ Nüsha talik hatla, Arapça, 158x98 mm. ölçüsünde, 16 varakta, 19 satırlı, Avrupa sarı kağıda yazılmıştır. Siyah renkli modern cilt içindedir.

8. Nuzhetu'l-muste'nes

Vakit, dünya, âhiret, gökyüzü, yıldızlar, dostluk, sevgi, cehalet, eksiklik, ahmaklık, budalalık, delilik; ihânet, hırsızlık hilekârlık, çekiştirme, sır yayma, doğruluk, sağlık, esenlik gibi konularla ilgili klasik Arap kültürüne ait şiir, özdeyiş, özlü söz, öğüt, nükte ve hikâyelere yer veren Arapça bir derlemedir. Konular "bâb" başlığıyla ayrılmıştır.

³⁴ Tam adı, Cemâleddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Zekeriyâ b. Harb el-Mağribî el-Mısırî el-Ezherî'dir. Mağrip asıllı olup Mısır'da edebiyat eğitimi almıştır. *ez-Zehebu'l-Yûsufî* adlı diyanı dışında *Def'u'l-isr 'an kelâmi ehli Mısır, Bugyetu'l-erîb ve gunyetu'l-edîb, Ezhâru'l-bustân, el-Agâni's-sagîra, Tahmîsu Lâmiyeti İbni'l-Verdî, Murebba'âtu't-Turkiyye* gibi eserleri vardır. *Nazmu Durreti'l-gavvâs li'l-Harîrî* adlı eseri *Def'u'l-isr 'an kelâmi ehli Mısır*'in mukaddimesinde yer almıştır. Bu eser de Abdusselâm Ahmed Avvâd tarafından tahkik edilerek 1968'de Moskova'da yayımlanmıştır. (Bkz. Ömer Musa Paşa, *Târthu'l-edebi'l-Arab, el-Asru'l-Osmânî*, Beyrut, 1989, s. 50).

³⁵ *Durretu'l-gavvâs el-Harîrî*'nin, *Nazmu Durreti'l-gavvâs ise Yûsuf el-Mağribî*'nin eseridir. Nüshanın sonunda yer alan bu kayıt, *Yapı Kredi Servet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Katalogu*'nda (s. 45) sehven yanlış değerlendirilip eser yani *Takyîdu'l-âsâr*, Yûsuf el-Mağribî'ye nispet edilmiş, Hüseyin Rıza Paşa ise müstensih olarak gösterilmiştir. Oysa eser Hüseyin Rıza Paşa'ya aittir. Kayıta ikinci cüzün Yûsuf el-Mağribî'nin sözü edilen eseri ile "başlayacağı belirtilmektedir.

³⁶ Yapı Kredi'nin kütüphane katalogunda (s. 45) bu tarih sehven 1218 (1803) şeklinde verilmiştir.

Eserin müellif nüshası, Yapı Kredi Servet Çifter Araştırma Kütüphanesi, 232 numarada kayıtlıdır. Talik hatla, Arapça, 80x120 mm. ölçüsünde, lacivert bez cilt içinde 43 varakta, 10 satırlı, Avrupa kağıda, 1312/1894'te yazılmıştır.³⁷

9. Mecmu'un li ba'zi'l-ed'iyeti'l-me'sûre

Eser üzerinde herhangi bir isim kaydı bulunmamaktadır. Zahriyede (1a) "Mecmû^{un} li ba'di'l-ed'iyeti'l-me'sûre ve'd-du'âvâti's-şerîfeti'l-mensûbe ilâ ba'di'l-e'imme ve'l-ebyâti'l-mubâreketi elletî mucerrebu'l-icâbe; i'tenâ bi cem'ihâ ve tenmîkihâ el-'abdu'l-fakîr Hüseyin Rızâ bin 'İsmet el-vezîr gufire lehumâ; el-hamdu lillâhi ve's-salâtu 'alâ resûlillâhi."

Eser, konulara göre tasnif edilmiş me'sûr dualar içerir. İmâm Gazâlî, İbn Salâh, Ahmed b. Hanbel ve İmâm Şâfi'î gibi bazı ünlü alimlerin kimi duaları "mücerrebü'l-icâbe" kaydıyla verilmiştir. Ayrıca sofrta kaldırma duası, öksürük, korku, hüsn-i hâtîme duası, Kureyş suresini okuma duası, trahom duası, hilali görünce okunacak dua, istenmeyen bir durumla karşılaşınca yapılacak dua, Kur'an okumaya başlarken yapılacak dua, imanı koruma duası, isn-i azam duası, sıkıntı anında yapılacak dua, diş ağrısı duası gibi bazı me'sur duaların yanı sıra beyit nitelikli bazı dualar kaydedilmiştir. Bu arada Allah'ın isimlerinden es-Selâm, el-Hâfiz, el-Kerîm ve el-'Azîm ile ilgili anlamca örtüşen dua nitelikli övgüler vardır. Müellifin her duanın sonunda ismini belirttiği kaynakları şunlardır: Kemal Paşazade Risalesi, ed-Durru'l-fâhir, Buhârî, Muslim, Tirmizî, Nese'î, Ebû Dâvud, Muvatta', Mişkâtul-mesâbih, Şerhu'l-Miškât (İbn Hacer el-Mekkî) Câmi'u'l-garâib, Havâssu'l-Kur'ân, Hâdi'l-esrâr (İbnu'l-Cevzî), Fevâid (Ebû Hâmid el-Gazâlî), İhyâ'u'l-'ulûm, Kûtu'l-kulûb, Seâlibî, el-Izâhu'l-mubîn, Şerhu'l-esmâ, (Muhammed el-Hamevî), Kitâbu's-salât (Firûzâbâdî). Bazen de mine'l-kutubi'l-mutebere şeklinde genel bir ifade kullanmıştır.

Her hangi bir tarih kaydı bulunmayan eserin müellif hattı nüshası, Yapı Kredi Servet Çifter Araştırma Kütüphanesi, 126 numarada kayıtlıdır. Talik hatla, Arapça, 90x115 mm., 28 varak, muhtelif satırlı, elvan kağıda yazılmış olup siyah meşin cilt içindedir.³⁸

³⁷ Yapı Kredi Servet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Katalogu, 112.

³⁸ A.e., 61.

10. Uyûnu'l-âsâr fî muntehabâtî'l-eş'âr

Eser, muhtelif Fars şairlerinden yapılan bir şiir seçkisidir. 1315/1897 Selanik tarihli müellif nüshası, 92 varak, muhtelif satır, 19.5x12 cm. ebadında olup Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Edeb Farsi Talat 37 numarada kayıtlıdır.³⁹ Eserin yerinde olmadığı belirtilmiştir.

11. Mecmû'a-i dil-pezîr

Fars şairlerinden derlenen bir şiir seçkisidir. 1315 /1897 tarihli müellif nüshası, 94 varak, 19x12, talik yazılı, ciltli olup Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Edeb Farsî Talat 139 numarada kayıtlıdır.⁴⁰ Eserin yerinde olmadığı ifade edilmiştir.

12. Himyân-ı beyân

Farsça bir seçkidir. 116 varakta, 11 satırlı, 18.5x12.5, talik hatla Rebiülevvel 1322 / Mayıs 1904 tarihli müellif nüshası, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Edeb Farsi Talat 127 numarada kayıtlıdır.⁴¹ Ancak yapılan talepte eserin kayıp olduğu belirtilmiştir.

13. Defterçe-i güftâr

*Bursalı Mehmed Tahir Bey'in Hüseyin Rıza Paşa'nın el yazısıyla gördüğünü söylediği eserler arasında gösterilmiştir. Onun ifadesine göre yazarın Türkçe yazdığı şiirlerini içeren divanıdır.*⁴²

14. Şezerâtu'l-beyân fî tercumeti mufredâtî'l-Kur'ân

Kur'ân'da geçen çeşitli kelime ve kavramlara dair bir çalışma olduğu isminden anlaşılan bu eseri, Bursalı Mehmed Tahir, yazarın kendi el yazısıyla gördüğünü belirttiği eserler arasında kaydeder var tamamlamaya yazarın

³⁹ *Fihrisu'l-mahtûâtî'l-Fârisiyye*, II, 20, no. 1638.

⁴⁰ *A.e.*, II, 124, no. 2056.

⁴¹ *A.e.*, II, 231-232, no. 2516.

⁴² Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, II, 213.

ömrünün vefa etmediğini ifade eder.⁴³ Eserin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

15. Mutâlibu'l-metâlib

Bursalı'nın tanıtımına göre on iki konu üzere düzenlenmiş edebi sohbetler alanında Türkçe bir eserdir.⁴⁴

16. Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye

Mehmed Tahir Bey'in listesinde yer alan eserlerdendir.⁴⁵

17. Mecmû'a-i muhâdarât

Mehmed Tahir Bey tarafından kaydedilmiştir.⁴⁶

18. Mecmû'a edebiyye

*Mehmed Tahir Bey bunu yazarın el yazısıyla gördüğü eserler arasında sayar. Çeşitli edebi konulara dair Arapça bir eser olduğunu belirtir.*⁴⁷

19. Lubâbu'l-intihâb

*Arapça bir seçki olduğunu Mehmed Tahir Bey söylemektedir.*⁴⁸

B. İstinsah ettiği eserler

1. Beyâd-ı Eş'âr-ı Fârisiyye-i Sultân Süleyman Han bin Selim Han

Kanuni Sultan Süleyman'ın Muhibbî mahlasıyla yazdığı Farsça divanıdır. Hüseyin Rıza Paşa hattıyla 1322 Safer / 1904 Nisan'da istinsah

⁴³ A.e., II, 213.

⁴⁴ A.y.

⁴⁵ A.y.

⁴⁶ A.y.

⁴⁷ A.y.

⁴⁸ A.y.

edilmiş, 34 varak, talik, ciltli, muhtelif satırlı, 21x15cm. ebadındaki nüsha, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Edeb Farsî Talat 99 numarada kayıtlıdır.⁴⁹

2. Tuhfe-i 'Alâyî

Muhammed ibn el-Bevvâb'ın *Nisâbu's-sibyân* tarzında manzum bir Farsça sözlüğü olan eserin, Hüseyin Rıza Paşa tarafından 1314/1896'da istinsah edilen nüshası, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Mecâmî' Farsî Talat 30 numarada kayıtlı mecmua içinde, 19x13cm, ebadında muhtelif satırlı, talik hatla yazılmış, 57-79b varaklar arasında yer alan ikinci risaledir.⁵⁰

3. Tuhfetu'l-fakîr (Tuhfe-i Sadakî)

Sadakî'ye ait Arapça-Farsça manzum bir sözlüktür. Hüseyin Rıza Paşa tarafından 1315/1897'de istinsah edilmiştir. Bulunduğu mecmuada 33b-64a varaklar arasında yer alan 19x13cm ebadında, talik hatla yazılmış ikinci risaledir. Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Mecâmî' Farsî Talat 29 numarada kayıtlıdır.⁵¹

4. Tuhfe-i Lâmiî

Lâmiî'nin (ö.938/1531) Fars diline dair Türkçe bir manzumesidir. Hüseyin Rıza Paşa tarafından 1314/1896'da istinsah edilmiştir. Bulunduğu mecmuada üçüncü risale, 19x13cm, talik yazıyla, 79-94 varaklar arasında yer almaktadır. Nüsha, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Mecâmî' Farsî Talat 30 numarada kayıtlıdır.⁵²

5. Hulâsatu'l-bedî'

Mir Şemseddîn ed-Dihlevî'nin bu eseri, Hüseyin Rıza Paşa tarafından 1318/1900'de istinsah edilmiştir. Bulunduğu mecmuada 1-19a varaklarında

⁴⁹ *Fihrisu'l-mahtûtâtî'l-Fârisiyye*, I, 45-46, no. 193.

⁵⁰ *A.e.* I, 64, no. 273.

⁵¹ *Fihrisu'l-mahtûtâtî'l-Turkiyye el-Osmâniyye*, I, 140, no. 549. Ayrıca bkz. *Fihrisu'l-mahtûtâtî'l-Fârisiyye*, I, 64, no. 274.

⁵² *Fihrisu'l-mahtûtâtî'l-Fârisiyye*, I, 66, no. 280.

birinci risale olup 12 satır, 17x12cm, talik hatla yazılmıştır. Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Mecâmî' Farsî Talat 28 numarada kayıtlıdır.⁵³

6. Risâle-i Tazmînât

Fahrî bin Muhammed Emîr el-Herevî'nin içerikleri benzer bazı Farsça beyitleri bir araya topladığı bu eserin, Hüseyin Rıza Paşa tarafından 1318/1900'de istinsah edilen nüshası, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Mecâmî' Farsî Talat 28 numarada kayıtlı mecmuada 35-74 varaklar arasında yer alan 12 satırlı, 17x12cm, talik hatla yazılmış dördüncü risaledir.⁵⁴

7. Risâle fî hakîkati'l-kavâfi

Fahreddîn Muhammed bin Ömer el-Bekrî er-Râzî'nin (ö.606/1209) bu eserinin, Hüseyin Rıza Paşa tarafından 1314/1896'de istinsah edilen nüshası, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Mecâmî' Talat 257 numarada kayıtlı mecmuada 90-93 varaklar arası, 12 satırlı, talik hatla yazılmıştır.⁵⁵

8. Ruk'a-i latîfe-âmiz

Ni'met Hân Alî'ye ait bu eserinin Hüseyin Rıza Paşa tarafından 1318/1900'de istinsah edilen nüshası, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Mecâmî' Farsî Talat 28 numarada kayıtlı mecmuada 79ab varakta, 11 satır, 17x12cm, talik yazılı altıncı risaledir.⁵⁶

9. Zehratu'l-edeb

Şukrullâh bin Şemseddîn Ahmed bin Yûsuf Seyfeddîn Zekeriyâyâ'ya ait bu eser, Arapça Farsça alfabetik manzum bir sözlüktür. Hüseyin Rıza Paşa tarafından 1315/1897'de istinsah edilen nüshası, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye,

⁵³ A.e., I, 131, no. 529.

⁵⁴ A.e., I, 204-205, no. 884.

⁵⁵ A.e., I, 237, no. 1038.

⁵⁶ A.e., I, 278-279, no. 1239.

Mecâmî' Farsî Talat 29 numarada kayıtlı mecmuada 1-32b varaklarda yer alan 13sırtlı, 19x12cm, talik yazılı birinci risaledir.⁵⁷

10. Sırâtu's-sutûr

Sultân Alî el-Meşhedî'ye (ö.919/1513) ait bu eser, yazı ve yazı sanatının kuralları ile ilgili Farsça bir manzumedir. Hüseyin Rıza Paşa tarafından 1310/1892'de istinsah edilen nüsha, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Mecâmî' Farsî Talat 29 numarada, 63b-76 varaklar arasında talik hatlı, 13x19cm ebadında mecmuanın üçüncü ve son risalesidir.⁵⁸

11. Kıt'a-i latîfe-engîz der târîh-i izdivâc

Ni'met Hân Alî'nin bu eseri, Hüseyin Rıza Paşa tarafından 1318/1900'de istinsah edilen nüshası, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Mecâmî' Farsî Talat, 28 numarada kayıtlı mecmuada 74-78b varakları arasında 11 satır, 17x15cm, talik yazılı beşinci risaledir.⁵⁹

12. Kavâ'id durriyye

Neşâtî mahlaslı Edirneli Ahmed Dede el-Mevlevî'nin (ö.1085/1674) bir manzumesidir. Hüseyin Rıza Paşa tarafından 1314/1896'da istinsah edilen nüsha, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Mecâmî' Türkî Talat 67 numarada kayıtlı mecmuada muhtelif sırtlı, 19.5x 12, ebadında, 1-17 varaklar arasında yer alan risaledir.⁶⁰

13. Mirkâtu'l-edeb

Ahmedî'ye (ö.816/1413) ait Farsça Arapça manzum bir sözlük olan bu eser, Hüseyin Rıza Paşa tarafından 1314/1896'da istinsah edilmiştir. Nüsha, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Mecâmî' Türkî Talat, 67 numarada kayıtlı mecmuada

⁵⁷ A.e., I, 289-290, no. 1285.

⁵⁸ A.e., II, 7-8, no. 1608.

⁵⁹ A.e., II, 48, no. 1743.

⁶⁰ A.e., II, 49, no. 1746. Adı geçen katalogda bu nüshanın, varakları 1'den başlatılmakla beraber "mecmuada ikinci kitaptır" denilerek çelişik bilgi verilmiştir.

17-69 varaklar arasında ikinci risale olup 11, 12 satırlı, 19x12 cm ebadında, talik hatla yazılmıştır⁶¹

14. Risâle der ilm-i ahlâk

Ahlâk bilimi ve ahlak ilkeleri ile ilgili bir risaledir. Katalog bilgisinde eserin yazarının tespit edilemediği belirtilmiştir. Hüseyin Rıza Paşa tarafından 1318/1900'de istinsah edilen nüsha, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Mecâmî' Farsî Talat 28 numarada kayıtlı mecmuada 19a-27b varaklar arasında 12 satır, 17x12 cm, talik hatla yazılmış ikinci risaledir.⁶²

15. Risâle der mustalahât-ı mûsikâ

Yazarı tespit edilmeyen bu eserin Hüseyin Rıza Paşa tarafından 1318/1900'de istinsah edilen nüshası, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Mecâmî' Farsî Talat 28 numarada kayıtlı mecmuada 28-34b varaklar arasında 12 satırlı, 17x12 cm, talik yazılı üçüncü risale olarak yer almıştır.⁶³

⁶¹ A.e., II, 144, no. 2140.

⁶² A.e., I, 213-214, no. 926.

⁶³ A.e., I, 214, no. 930.